

ЕТЮДИ З «КОРОТКОГО ЕТИМОЛОГІЧНОГО СЛОВНИКА ТОПОНІМІВ УКРАЇНИ». 1. _____

Українська ономастика потребує фундаментальних етимологічних словників із різних класів пропріальної лексики. Однак це справа віддаленої перспективи навіть для академічних інститутів, тому для задоволення нагальних потреб науковців, освітян і пересічних читачів доцільно створювати авторські наукові словники відповідного типу. Одним з таких видань буде «Короткий етимологічний словник топонімів України», обґрунтування й початкова частина якого подані в цій статті.

Ключові слова: етимологія, словник, етимологічний, топонім, походження, апелятив, власна назва.

Як відомо, власні географічні назви (топоніми) України налічують сотні тисяч одиниць, але досі вони повністю не зібрані й не стандартизовані, без чого неможливе створення відповідних національних і загальнослов'янських ономастичних словників, атласів, енциклопедій тощо. Наявність такого типу джерел важлива для різних аспектів вивчення топонімів, зокрема для з'ясування їхньої етимології та внутрішньої форми, що дає розуміння близько й віддалено споріднених мов і культур. Однак висловлене ще 1980 р. застереження Рудольфа Шрамека — «поки не будуть створені словники всіх топонімів з окремих слов'янських мов, не можна бути впевненим у повноті порівнюваного матеріалу»¹ — залишається актуальним для компаративістики й нині. У зв'язку з цим, а також з необхідністю попереднього порівняльно-історичного вивчення бодай офіційно закріплених географічних назв, видання фундаментального етимологічного словника топонімів України можливе лише у віддаленій перспективі. Однак національна наука, освіта й пересічні читачі потребують хоча б короткого видання зазначеного типу.

В останні роки розвиток національної лексикографії поживався, зокрема етимологічних словників: завершується видання «Етимологічного словника української мови» в 7 т. (відп. ред. О. С. Мельничук), розпочата підготовка «Етимологічного словника іншомовних суфіксів української мови» (автор П. О. Селігей) і колективного «Етимологічного словника суфіксів української мови» (відп. ред. В. В. Лучик). В ономастиці варто відзначити «Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі» 1985 р. (відп. ред. О. С. Стрижак), у якому етимологізовано понад 700 топонімів з давньоруських літописів до XIV ст., «Нариси з праслов'янської антропонімії» (2008, ч. 1) В. П. Шульгача, кілька регіональних етимологічних словників-довідників: «Гід-

¹ Шрамак Р. Теоретические и методологические принципы составления славянских ономастических словарей // Перспективы развития славянской ономастики. — М., 1980. — С. 68.

роніми Нижнього Подністров'я» (1981) за редакцією Ю. О. Карпенка, «Топонимия приазовских греков (историко-этимологический словарь географических названий)» (2000) Є. С. Отіна, «Ойконімія Волині» (2001) В. П. Шульгача, «Прізвища українців Закарпаття: Историко-етимологічний словник» (2005) П. П. Чучки, «Гідронімія Верхнього Дністра» (2007) С. О. Вербича, «Назви гір і полонин Івано-Франківщини: Словник-довідник» (2008) М. М. Габорака. Однак загальнонаціонального наукового видання етимологічного словника топонімів поки що не створено.

Першу спробу такого типу в Україні здійснив М. Т. Янко, який уклав «Топонімічний словник-довідник Української РСР» (1973), що містить понад 1000 етимологічних статей. Попри цікаву географічну, історичну та етнокультурну інформацію і використання наукових лінгвістичних джерел, словник зазнав серйозної критики з боку мовознавців. Висновок фахівців однозначний: «Отже, топонімічний словник М. Т. Янка виконаний на недостатньому лінгвістичному і лексикографічному рівнях»². Водночас цей словник-довідник уже майже чотири десятиліття продовжує залишатися одним з основних джерел інформації про походження топонімів України, принаймні для вчителів і школярів, яким Міністерство освіти його рекомендує. Щоправда, 1998 р. М. Т. Янко підготував нове видання під назвою «Топонімічний словник України», в якому подано етимології близько 2500 слів. На жаль, і він грішить багатьма ненауковими положеннями і за своїм рівнем мало чим відрізняється від попереднього. Для ілюстрації наведемо лише один фрагмент з передмови словника: «У V — IV тис. до н. е. ... іраномовні племена мігрували в Північне Причорномор'я... Вони оселялися з місцевим населенням, спілкувалися з ним. Минав час. Їхні на той час примітивні мови трансформувалися в одну спільну мову. В науці її прийнято називати індоєвропейською мовною спільністю»³. Цей висновок є глибоко антинауковим, бо з нього випливає, що іраномовні та інші індоєвропейські племена існували ще до V тис. до н. е., а зародження їхньої (індоєвропейської) прамови, з якої насправді розвинулися давні індоєвропейські мови, у тому числі індоіранська гілка, припадає десь на III тис. до н. е. Усупереч загальноновизнаним положенням сучасної компаративістики все перевернуто з ніг на голову, і такі «зразки» порівняльно-історичного мовознавства Міністерство освіти і науки України рекомендує середнім навчальним закладам, як, до речі, і добре сфальсифіковану так звану «В(е)лесову книгу».

Ще фантастичніші реконструкції мотивів походження слів, з-поміж яких переважну більшість становлять власні назви, пропонує С. Наливайко в етимологічному словнику «Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ...», який нещодавно побачив світ (2008) за рекомендацією вченої ради науково-дослідного Інституту українознавства Міністерства освіти і науки України. Чого варті такі пояснення: «*Ексампей* — ... Назву складають індоіран. *укшан-ухшан* “самець, бик” і *пая-пея* “вода”, тож вона означає “Бик-ріка”, “Бичі води”»⁴; «*Одеса*... трансформоване первісне *Го-деса*, де *Го* “бик, корова” і водночас імена Шиви та його дружини, а *деса* (інд. *деша*) — “місцевість, край, країна”. У такому разі *Одеса* означатиме “Місто Бика” або “Місто Шиви-Бика”»⁵;

² Отін Є. С. [Рец. на:]. Топонімічний словник-довідник Української РСР.— К., 1973.— 180 с. // Мовознавство.— 1974.— № 6.— С. 86—89.

³ Янко М. Т. Топонімічний словник України : Словник-довідник.— К., 1998.— С. 4.

⁴ Наливайко С. Тисяча найновіших тлумачень давніх українських назв, імен, прізвищ (на індоіранському матеріалі) : Довідник.— К., 2008.— С. 98.

⁵ Там же.— С. 183.

«...Назва *Острог* споріднена з індоіран. *ushtra-ustra* (*уштра-устра*) “бик”..., а кінцеве г у назві *Острог* — залишок індоіран. *ga, gah* “місце”, як *ща* у назві *Тараща* чи *Гоща*. Тобто *Острог* означає ... дослівно “Місце Бика”»⁶; «Назва *руси* сягає глибокої давнини, бо таври-руси згадуються ще за Троянської війни (середина II тис. до н. е.)... У такому разі *рус* споріднене із санскр. *vrish* (*вріш*) “самець, бик”...»⁷; «*Синеус* — один з трьох братів..., де *Синс* — слов'янський різновид іран. *siya* “чорний, темний”, а *ус* — з іран. *vush-vus-us*, яке... сходиться до індоіран. *vrish-varsh-vahsh* (англ. *ox*) “самець, бик”»⁸. Це лише незначна частина назв, що, на думку автора, виникли внаслідок сакрального ставлення праслов'ян та індоіранців до тура, бика, але при всій важливості такого культу він не може підмінити елементарних прийомів і критеріїв етимологічного аналізу, якими повністю знехтувано.

На такі видання, можливо, не варто звертати уваги, але український читач, вихований на довірі до друкованого слова, особливо до літератури з грифом Міністерства освіти і науки України або вченої ради, візьме на озброєння прочитане, що насправді спотворює істину та компрометує науку. Це основна причина, яка спонукала автора цих рядків узятися за укладання «Короткого етимологічного словника топонімів України», який з об'єктивних причин не може бути досконалим, але в основному відбиває сучасні досягнення української ономастики в етимологізуванні пропріальної лексики та її лексикографічному опрацюванні. Як фрагмент майбутнього видання запропоновано невелику кількість статей на літеру **А**, які мають свою особливість. Її суть полягає в тому, що більша частина таких слів має іншомовне походження і важко піддається етимологізуванню.

Авората — річка, впадає в Чорне море на схід від міста Алушти в Криму (СГУ, 19)⁹. Назва грецького походження, первісно *Аоратос* — та, «що її не можна побачити»¹⁰, тобто «невидима, зникаюча річка». Нехарактерне для слов'янського мовлення зйяння на початку слова природно усунуто епентичним **-в-** перед лабіалізованим **-о-**, а закінчення **-а** є наслідком узгодження гідроніма з номенклатурним словом *річка*.

Пояснення гідроніма у зв'язку з дгр. *“авротос* «безсмертний, божественний, безлюдний»¹¹ непереконливе. Жодного стосунку гідронім *Авората* не має до назви загадкової країни *Аратта*.

Аджамка — 1) річка, л. Інгулу л. Пд. Бугу; *Аджинка* (1697), *Аджамка* (1898), *Adžamka* (1880), *Пікінірка*; *Отжетка* (1769), *Оджамка* (1779); 2) село, Кіровоград. р-н і обл.; *Аджамка Пикинерная* (СГУ, 19); пор. ще: *Ожамське болото* в с. *Аджамка* й р. *Суха Аджамка* л. *Аджамки*, а також р. *Аджамка* в бас. *В'ятки* (Лучик, 24—25). В основі слов'янізованого за допомогою суф. **-к(а)** тюркського гідроніма лежить татарський або турецький дієприкметник *аджим / аджин* «зіпсований, погірклий, скислий» (Радлов, 525), утворений від дтюрк. *асї-* «киснути, бродити» (ДТС, 4). Назва виникла за актуальною для степових річок ознакою «та, що гірчить, кисла, зіпсована тощо». Структурні варіанти гідроніма знаходять пояснення у зв'язку з поширеним у діалектах тюрк-

⁶ Там же.— С. 191.

⁷ Там же.— С. 220.

⁸ Там же.— С. 242.

⁹ Список скорочень див. у кінці статті.

¹⁰ Білецький А. О. Гідронімія Кримського півострова (Грецький шар) // Питання гідроніміки : Матеріали III Республ. ономаст. (гідроніміч. наради.— К., 1971.— С. 42.

¹¹ Бушаков В. А. Лексичний склад історичної топонімії Криму.— К., 2003.— С. 60.

ських мов чергуванням суфіксальних *-н/-м-*, а також голосних *-и/-а-*, що виникли на основі давньотюркського дифтонга [иа]: пор. чув. *gurut* на місці *garut* «шлунок»¹². Основа *Аджи-* наявна в багатьох гідронімах півдня України та за її межами, де поширені тюркські елементи, а також переважно пізніші слов'янські назви з відповідною внутрішньою формою: б. *Гірка*, р. *Гірки води*, оз. *Солоне Озеро*, б. *Солонувата* та ін.¹³

Назва села, заснованого 1733 р., є лексико-семантичним утворенням від давніше зафіксованого гідроніма *Аджинка / Аджамка*. Історичний варіант ойконіма *Аджамка Пикинерная* виник за тією ознакою, що с. *Аджамка* було засноване пікінерським полком. Певний час воно мало паралельну назву *Пикинерная, Пікінерна*, від якої утворився варіант гідроніма *Пікінерка*¹⁴. Пояснення назви *Аджамка* у зв'язку з тур. *adzāt* «перс»¹⁵ непереконливе.

Аджигбіль — річка, вп. в оз. *Аджиголь (Аджійське)* в с. Тузли Татарбунар. р-ну Одес. обл.; *Аджи-гіль* (1850) (СГУ, 19). Гідронім складний, утворений із двох основ тюркського походження: *аджи* «киснути, бродити» (див. *Аджамка*) і *гол / кол, голь / коль, гуть / куль* із широкою «водною» семантикою, які зводяться до дтюрк. *köl* «озеро, водойма» (ДТС, 313; Мурзаев, 148, 283, 312—313).

Азівське море — на півд. сх. України і півд. зх. Росії, з'єднане з Чорним морем Керченською протокою. Назва є відносно пізнім східнослов'янським утворенням із суф. *-ськ-* у релятивній функції від ойконіма *Азов* (пор. смт *Азовське* в Криму і м. *Азов* на східному узбережжі моря в Російській Федерації) неясного походження¹⁶ або калькою кр.-тат. *Азав денгизи*, де ойконім *Азав* виконує роль означення в ізафетній конструкції з двох іменників. Отже, за походженням твірна основа *Азов* є псевдосуфіксальною слов'янізованою формою кр.-тат. *Азав, Азау* (варіант тур. *Азак*), утвореного онімізацією кипч. *азау* (тур. *азак*) «гирло річки, її кінець, пониззя»¹⁷. До сучасного гідроніма море мало ще кілька назв. Давні греки називали його *Майотіс, Меотіда*¹⁸ за відношенням до меотів, які заселяли південно-східне узбережжя моря, *Майотіс лиман* «Мейотійське озеро». Цю назву вживали римляни: місцеві жителі в античні часи називали його *Тимиринда*¹⁹, можливо, за відношенням до залізної руди або за наявністю заліза у джерелах мінеральних вод: тюрк. *демир / темир* «залізо, залізний» (Севортян 1980, 188–190). Близька до сучасної назва *Бахр-Азу, Бахр-ель-азов* з'являється приблизно із XIV ст. в арабських джерелах²⁰; пор. ще рід *азау* в узбеків²¹. Паралельно вживали назву *Карбалік* з тур. основою *балік* на позначення риби, арабсько-турецькі *Бахр-Трабзунд* «Трапезундське море», *Бахр-Сардак* або *Бахр-Су-*

¹² Баскаков Н. А. Историко-типологическая фонология тюркских языков. — М., 1983. — С. 90, 94–95.

¹³ Лучик В. В. Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя. — Кіровоград, 1999. — С. 26–28.

¹⁴ Там же. — С. 28.

¹⁵ Трубачев О. Н. Названия рек Правобережной Украины : Словообразование. Этимология. Этнич. интерпретация. — М., 1968. — С. 109–111; Масенко Л. Т. Річкові назви басейну Інгулу на тлі гідронімії Південної України // Питання ономастики Південної України. — К., 1974. — С. 101.

¹⁶ Никонов В. А. Краткий топонимический словарь. — М., 1966. — С. 17.

¹⁷ Отин Е. С. Избранные труды по языкознанию. II. — Донецк, 1999. — С. 254–255.

¹⁸ Білецький А. О. Зазнач. праця. — С. 38.

¹⁹ Никонов В. А. Зазнач. праця. — С. 17.

²⁰ Білецький А. О. Зазнач. праця. — С. 39; Никонов В. А. Зазнач. праця. — С. 17.

²¹ Бушаков В. А. Зазнач. праця. — С. 83.

дак «Судацьке море»²², у руському мовленні ще *Суразьке море* за відношенням до кримського м. *Сураж*²³.

Айда́р — річка, л. Сіверськ. Дінця п. Дону (1577); *Адар* (1503), *Адара* (1552), *Айда́рь* (1782), *Айда́ра* (1801), *Ойда́р* (1586), *Ойда́р* (1666), *Войда́ра* (1666), *Гайда́р* (1704), *Гайда́рь*, *Яйда́р*, *Іда́р* (1660), *Анда́рь* (II пол. XVIII ст.), *Анда́р* (1769), *Лайда́р* (1823), *Лесной Ода́р* (1667) та ін. (СГУ, 20). Назва виникла внаслідок онімізації тюркського за походженням апелятива *айдар* (букв. «чуб, коса») в географічному значенні «підвищення, звичайно з великої купи каміння, складеної на самій вершині у вигляді конуса» (Мурзаев, 41). Іншомовне походження і різнодіалектні впливи спричинилися до появи численних варіантів топоніма, який поширився на інші об'єкти в басейні річки; пор.: ур. *Усть Айдар* (1587), нп *Ойда́р* (1708), *Новый Айдар*, *Старый Айдар* (1705), *Новая Айда́рь*, *Старая Айда́рь* (1859), *Айда́рьская сторожа* (1571), *Новый Айдар (Айда́ри)*; суч. нп *Новоайда́р* і *Айда́р-Миколаївка* Новоайда́р. р-ну Луган. обл. (СГУ, 20).

Ай-Пётри — гора, туристичний об'єкт на півдні Криму. Оронім грецького походження, складається з двох основ: *ἅγιος* «святий, священний» і *πέτρος* «камінь, скеля»; пор. ойконім *Αγιος Πέτρος* у Греції²⁴. Колишня назва гори — *Ἀγίου Πετρίου*. Компонент *Ай* поширений у топонімії Криму: джерело й руїни церкви або монастиря Св. Андрія *Ай-Анді́*, долина й річки *Ай-Ван*, *Айвоєн*, *Ай-Ян*, *Аян* («св. Іван»), мис *Ай-Тодор*²⁵, яр *Ай-Брокул*, руч. *Ай-Василь-Дере*, нп *Айвасиль* (СГУ, 20).

Аккерма́н — колишня назва м. Білгород-Дністровський в Одес. обл. Ойконім тюркського походження; являє собою онімізований композит, який складається з двох основ: *ak* «біла» і *kärman* «фортеця, місто». Назва є турецькою калькою попередньої друс. *Бѣльгородъ* (Фасмер, 1, 65–66).

Акрин — гора, біля с. Текуча Косів. р-ну Івано-Франків. обл.; *Акра*, *Акра* (1788), *на Gurze Акрум* (1788), *Акруп* (1933), *Акрин* (1999) (Габорака, 10). Форма чоловічого роду зумовлена узгодженням з географічним терміном *хребет*, уживаним паралельно з номенклатурним словом *гора*. Вона утворена як відносний прикметник на *-ин* від вихідного варіанта *Акра*, який водночас є назвою потоку біля підніжжя гори. Топонім *Акра* поодинокий у карпатському регіоні, тому важко встановити його етимологію. Припущення, що «він утворений семантичним шляхом від рум. апелятива *akră* «щавель» (Габорака, 10), сумнівне. Імовірна мотивація твірного гідроніма спорідненим рум. *acru* «кислий» (Noveanu, 36) за якістю води. Якщо ж первинним був оронім *Акра*, на що вказують писемні фіксації, то із семантичного погляду переконливішим виглядає його зв'язок з дгр. **akrŋ* / **akra* «вершина, верх; край, мис; фортеця, замок (на горі), кремль»; пор. античне поселення **Акра* на Керченському п-ві²⁶. Імовірним є також виникнення топоніма *Акра* як псл. субстантива з іменним префіксом **а-* й основою **kьra*, що зводиться до іє. **(s)ker-* «гнути; кривити; крутити, вертати, обертати», рефлексів якого поширені в слов'янській топонімії та антропонімії²⁷.

Аксу́ — 1) ручай, л. Улу-Узеню бас. Чорного моря поблизу м. Алушти в Криму (СГУ, 20); 2) річка Пд. Буг у записях П. Маштакова (СГУ, 423). Назва тюрк-

²² Білецький А. О. Зазнач. праця.— С. 39.

²³ Никонов В. А. Зазнач. праця.— С. 17.

²⁴ Бушаков В. А. Зазнач. праця.— С. 61.

²⁵ Білецький А. О. Зазнач. праця.— С. 41.

²⁶ Бушаков В. А. Зазнач. праця.— С. 61.

²⁷ Козлова Р. М. Структура праславянського слова : Праслав. слово в генет. гнезде.— Гомель, 1997.— С. 37, 49–50; Шульгач В. П. Нариси з праслов'янської антропонімії.— К., 2008.— Ч. 1.— С. 12.

ського походження, складається з двох основ: *ак* «текти» і *су* «вода», букв. «те-куча вода» (Мурзаев, 42). Стосовно гірських річок у Середній Азії, Азербайджані та ін., які мають прісну воду, відбулося переосмислення гідрооснови «біла, чиста вода» (Мурзаев, 43–44), яке внаслідок міграцій зі сходу могло позначитися і на назвах українських водних об'єктів з проточною водою. Цьому сприяло одне із значень основи *ак* — «білий, чистий» (Севортян, 116–117), яке також актуальне в гідронімії й характеризувалося семасіологічним переходом «білий, світлий» → «річка», зумовленим зоровим враженням.

Алу́пка — місто на Південному узбережжі Криму (АТП, 254). Назва грецького походження, мотивована особовим грецьким іменем *Αλωπηξ*²⁸. Можливо, вона виникла безпосередньо від твірного апелятива за насиченістю місцевості лисицями. У такому разі в її основі гр. **αλεπὸν* / **αλουπὸν* < дгр. **αλωπηξ* «лисиця»; пор.: о-в **Αλωπεκία* в Боспорській протоці (у Плінія Старшого), ур. *Алепо* / *Алепу*, *Алупія* / *Улупія* та ін.²⁹, а також ур. *Алепύς Τρεπία*, румейською букв. «лисячі нори», біля с. Кипуча Криниця Старобеш. р-ну Дон. обл., де проживають приазовські греки (Отин, 18). До початку ХХ ст. місто мало назву *Лу́пико*; пор. у генуезців ХІV ст. *Lurico*³⁰. Формант **-к(а)** у релятивній функції додано пізніше в східнослов'янському мовному середовищі.

Алу́шта — місто на південному узбережжі Криму (АТП, 254). Назва грецького походження, що виникла за зовнішньою ознакою поселення. В її основі гр. **αλο-υστον φροβιον*, букв. «невмивана фортеця»³¹. До початку ХХ ст. ойконім мав форму *Алустон*, варіант *Луста*. В околицях міста балка *Алушта-Тарамá*, у назві якої другий компонент — специфічно урумський географічний термін (далі — ГТ) *тарамá* «балка» (Отин, 120). Пор. ще р. *Алушта-Узень* у межах Ялтинської міськради (СГУ, 20), другий компонент у назві якої онімизований ГТ тюркського походження, що має значення «річка; селевий руйнівний потік» (Мурзаев, 407).

Альби́н — гора, полонина на ній і потік біля с. Буркут Верховин. р-ну Івано-Франків. обл.; *Альбін*, *Альбінець*, *Albince* (1887), *Albiniec* (1887), *Albin* (1950) (Габорак, 10). Форма чоловічого роду на **-ин** зумовлена узгодженням із ГТ *потік* або *хребет*. Її походження пов'язують з прізвиськом *Альба* або давнім прикметником *alb(a)* «біла, чиста, очищена від кущів» < іє. **alb-* «білий, чистий, блискучий», що зберігся в румунській мові (Габорак, 10) і відбився в європейській гідронімії³². З огляду на поширеність румунських елементів у топонімії Прикарпаття можлива мотивація назви апелятивом *albie* з географічною семантикою «корито; русло (річки)» (Noveanu, 38), що утворився внаслідок семасіологічного переходу «білий, світлий» → «річка».

Альта — річка, п. Трубежа л. Дніпра; *Алта*, *Лта*, *Льто*, *Олто*, *Алтовь* (1014), *Итсуца* (1596), *Лтиця* (1699), *Альта* (1848), *Иртыца* (1888) та ін. (СГУ, 21). Назва має індоєвропейські витоки і виявляє широкі генетичні зв'язки на теренах Європи. Загальноприйнятої етимології не має. Якщо визнавати вихідною форму *Ал(ь)та*, то гідронім продовжує ізоглосу індоєвропейських утворень від основи **el-* / **al-* «текти, сочитися, литися, бігти»³³, розширеної детермінати-

²⁸ Суперанская А. В., Исаева З. Г., Исакова Х. Ф. Введение в топонимию Крыма.— М., 1995.— Ч. 1.— С. 44.

²⁹ Бушаков В. А. Знач. праця.— С. 61.

³⁰ Никонов В. А. Знач. праця.— С. 21.

³¹ Бушаков В. А. Знач. праця.— С. 61.

³² Шульгач В. П. Праслов'янський гідронімний фонд (Фрагмент реконструкції).— К., 1998.— С. 35–36.

³³ Там же.— С. 35.

вом **-t-**; пор.: *Altas (Македонія), *Alto* (Іллірія), *Altina* (Паннонія, Нижня Мізія), *Altinum* (Венеція), лит. *Aluntá, Aluo(n)ta, Alantas*, сканд. *Alta*, іран. *Алоннта(с)* і под.³⁴ У такому разі постає питання про природу зредукованого **-ь-** після кореневого **-л-**, що унеможливило очікувану метатезу в посл. **alt-*.

Наявність біля витоків Альти давньої назви болота і поселення *Л(ь)то*, поля *Льтское*, варіанта гідроніма *Льтьць* із зредукованим **-ь-** в основі дає підстави для її пояснення у зв'язку з посл. *liti «лити, текти», спорідненим з лит. *lieti*, лтс. *liêt* «лити», лит. *lyti* «дощити, заливати», лтс. *lît, listi* «розливатися, литися, струмувати» та ін. з іє. **lei-* «лити, текти»³⁵. Після зредукованого **-ь-** перед сонорним у гідрооснові розвинувся протетичний **А-** і його варіанти **О-** (*Олто*) або **І-** (*Ілтиця*); пор.: укр. *іржа*, рос. діал. *аржа, иржа*, кілька гідронімів з компонентом *Аржавець* у бас. Серету (СГУ, 23).

Ангарá — річка, л. Салгиру, вп. в зат. Сиваш на зх. березі Азовського моря біля північних схилів Головного пасма Кримських гір; *Ангарь* (1910) (СГУ, 22). Назва утворена способом онімізації загальноалтайського ГТ *ангар*, *ангара* «щілина, тріщина, ущелина, долина, русло», поширеного в тюркських і монгольських мовах³⁶, носії яких перенесли її на узбережжя Азовського моря. Має відому паралель у бас. Єнісею. Пор. також у Криму: *Ангар-Богаз*, або *Ангарський перевал*, *Ангар-Бурун* — скеля в Кримських горах, *Ангарський тракт*, нп *Ангара* (сучас. с. Перевальне) Сімфероп. р-ну (СГУ, 22).

Апшиця — річка, п. Тиси л. Дунаю пн. с. Водиця Рахів. р-ну Закарпат. обл.; *Апшиц'а* (1972), *Apsa* (1411), *Apsavize* (1720), *Apšica* (60-і рр. XX ст.), *Апшиця*, *Апшъца* (20-і рр. XX ст.), *Apšice* (30-і рр. XX ст.), *Апшиця* (1957) (СГУ, 23). Сучасна форма гідроніма являє собою слов'янізований за допомогою форманта **-иц(я)** в демінутивній функції варіант назви р. *Apsa* (пор.: *вода* — *водиця, земля* — *землиця*, укр. р. *Рось, Роса* — болг. р. *Росица*). Первинна назва *Apsa* не має надійної етимології. Спроба пояснити її як утворення від румунсько-угорського антропоніма *Apsa* < *Apsolon*³⁷ непереконлива. Навпаки, гідронім та однойменний ойконім *Апша* утворювали прізвищеві назви, пор.: *Апшай* (1448) на Закарпатті (Чучка, 39). Очевидно, гідронім виник на основі ілліризму *apis або *apisa на позначення води³⁸, з яким, можливо, пов'язаний рум. ГТ *арá* «вода, водний простір, річка» (Мурзаев, 52), про що посередньо свідчать українські кальки відповідних ойконімів: *Апшиця* — сучас. *Водиця, Вишня Апша* — сучас. *Верхнє Водяне, Середня Апша* — сучас. *Середнє Водяне*; пор. ще нп *Нижня Апша* (1387, *Alsowarsa*) і г. *Апешський Пласць* — сучас. *Діброва* (СГУ, 23). Існує також припущення, що праформою топооснови була **Aps-* / **Abts-*, яка являла собою родовий належності романо-германського аелятива *Abt* «абат» у значенні «абатів потіку»³⁹.

Спорідненою в тій самій місцевості є демінутивна назва потічка *Апшинéць*, від якої метонімічним способом утворена назва греблі *Апшинъци*, а за допомогою форманта **-ск(а)** у релятивній функції — ороніми *Апшенеска, Апшеньеска, Апшеньеска рѣнта* (СГУ, 23).

³⁴ Трубачев О. Н. Знач. праця.— С. 167; Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак.— К., 1985.— С. 17.

³⁵ Етимологічний словник літописних...— С. 17.; Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук.— К., 1989.— Т. 3.— С. 246–247.

³⁶ Мурзаев Э. М. Тюркские географические названия.— М., 1996.— С. 212.

³⁷ Банк М. В. Спостереження над мікрогідронімією східного Закарпаття // Питання гідроніміки : Матеріали III Республ. ономаст. (гідронімічної) наради.— К., 1971.— С. 64.

³⁸ Babik Z. Najstarsza warstwa nazewnictwa na ziemiach polskich : W granicach wczesnośrednio-wiecznej Słowiańszczyzny.— Kraków, 2001.— S. 341.

³⁹ Ibid.

Артék — місцевість, урочище, поселення, дитячий табір відпочинку на південному узбережжі Криму. Назва ізольована в топонімному просторі України і не має надійної етимології. Припускають, що вона могла сформуватися внаслідок тривалої і складної структурно-фонетичної трансформації давньогрецького топоніма *Кардиатрикон*⁴⁰, що є сумнівним. Переконливішою видається думка про виникнення назви за насиченістю узбережжя перепелами від гр. *’орт’ки*, дгр. *’орт’с* «перепел»; пор. назву гори в Криму *Бедене-Кур* тюркського походження з аналогічною мотиваційною ознакою: кр.-тат., ног. *bödene* «перепел»⁴¹ і дтюрк. *кыр* «плато/гір’я» (Мурзаев, 327), букв. «перепелине плато/гір’я». Взаємозаміна ненаголошених голосних [о] — [а] — поширене явище в усній передачі іншомовних (у даному разі грецького) слів. Існує також думка (О. Трубачова) про індоіранські сліди в Криму і зв’язок назви *Арте́к* з іє. *art(h)*-«ведмідь»; пор. сумісний оронім *Ведмідь-гора*. Інші дослідники пов’язують топонім з тюркським етнонімом *артык* «киргизи»⁴².

Артополът — річки: 1) л. Многи л. Лисогору л. Сули л. Дніпра; *Артопологь* (1913), *Артополоть* (1785), *Артополоть* (1786); 2) л. Сули л. Дніпра; *Артополоть* (XIV ст.), *Артополок* (1957), на *Артополатъ* (1713), *Артополоть*, *Артополоть* (1769), *Артопологь* (1852), *Артополот* (XIX ст.), *Artopolok* (1913), *Артополот* (1963); пор. кол. нп *Артополот* на Сумщині та *Артополот* на Полтавщині (СГУ, 24). Назва явно неслов’янського походження. Запропоновану О. С. Стрижаком етимологію як композит з іран. **arta-parata* — «річка божества» підтримав О. М. Трубачов⁴³, але заперечив Г. Шрамм як семантично мало ймовірну⁴⁴. За межами іранських мовних зв’язків гідронім не знаходить задовільного пояснення. Натомість семантика іран. **arta-parata* з огляду на походження компонентів є досить переконливою, якщо точніше сформулювати їхнє значення: **arta* «божество, пов’язане з поклонінням культу вогню давніх іранців, які були прихильниками зороастризму»; пор. іран. *art* «вогонь», похідну назву божества прометеївського типу *Арта(в)уз*, яке було створено богом на благо (Абаев, 69–71), і *parata* «річка», «бід, перехід» (ЕСЛГНПР, 112), у зв’язку з чим гідронім міг виникнути за ознакою «сакральне місце на березі річки, де поклонялися вогню», про що посередньо свідчить ірано-тюркське *nir* «святе місце; місце поклоніння вогню, пов’язане з його культом» і похідний від нього тюркський гідронім *Пирсу*, букв. «свята вода»⁴⁵ та ін.

Аршіця — гори, Надвірнян. р-н Івано-Франків. обл.; *Яршиця*, *Яршична*, *Arszyca*, *Jarszyca* (1787, 1788), *Яршиці*, *Гаршиця*, *Аршиця*; хребет у Рожнятів. р-ні; *Горган* (див.), *Arszuce*, *Arszyszcze* (1871), *Arszyca* (1880), *Gorgan* (1886), *Аршица* (1976), *Аршиця*; пор. ще гори *Аршічна* (Габораєк, 11–12), потоки *Аршичник* на Закарпатті, *Аршечний-Вишній*, *Аршечний-Нижній* у Надвірнян. р-ні (СГУ, 24). Назва утворена шляхом онімізації місцевого ГТ *аршиця* «стрімка гора, сонячний бік гори», який є запозиченням зі східнороманських мов; пор.: молд. *аршицэ* «спека», рум. *ársiță* «спека; пасовисько на пагорку, в лісі на сонячному боці», що походить від нар.-лат. **arsicia* «горюча» (ЕСУМ, 1, 91).

⁴⁰ Никонов В. А. Знач. праця.— С. 33.

⁴¹ Бушаков В. А. Знач. праця.— С. 70, 89.

⁴² Суперанская А. В., Исаева З. Г., Исакова Х. Ф. Знач. праця.— С. 84.

⁴³ Трубачев О. Н. Названия рек...— С. 220, 248.

⁴⁴ Шрамм Г. Реки Северного Причерноморья : Историко-филол. исслед. их названий в ранних веках.— М., 1997.— С. 139.

⁴⁵ Лучик В. В. Знач. праця.— С. 47–48.

Аю-Даг — гора і мис на південному узбережжі Криму; *Біюк-Кастель, Кастель*. Назва складна, тюркського походження. В її основі — кр.-тат. *аю* «ведмідь» і ГТ *даг* «гора»⁴⁶. Виникла за зовнішньою подібністю гори до ведмедя; пор. оронім *Ведмідь-гора* поряд з Артеком на півдні Криму. Паралельна назва *Біюк-Кастель* турецького походження, утворена за іншою мотиваційною ознакою — «велика фортеця», яка була поширеним старовинним укріпленням у генуезців⁴⁷.

Отже, здійснене етимологізування невеликої частини відомих топонімів України підтверджує загальноприйняте положення про те, що не існує порівняно великої території з тривалим періодом її заселення, яка б характеризувалася винятково одномовними географічними назвами. Це підтверджують проаналізовані топоніми з початковим А-, з-поміж яких представлені переважно іншомовні назви: тюркізми, грецизми, іранізми, романізми, індоєвропейські, алтаїзми та ін. Такі топоніми закріпилися в попередні віки здебільшого в степовій частині України, де слов'янський та україномовний елемент у давні часи був порівняно незначним.

УМОВНІ СКОРОЧЕННЯ

Абаев	— <i>Абаев В. И.</i> Историко-этимологический словарь осетинского языка.— М. ; Ленинград, 1958.— Т. 1.— 655 с.
АТП	— Українська РСР : Адміністративно-територіальний поділ(на 1 січня 1972 року) / Упоряд. Д. О. Шелягін.— К., 1973.— 815 с.
Габорақ	— <i>Габорақ М.</i> Назви гір і полонин Івано-Франківщини : Словник-довідник.— 2-е вид.— Івано-Франківськ, 2008.— 500 с.
ТС	— Древнетюркский словарь.— Ленинград, 1969.— 679 с.
ЕСЛГНПР	— Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі / Відп. ред. О. С. Стрижак.— К., 1985.— 253 с.
ЕСУМ 1	— Етимологічний словник української мови : В 7 т. / Гол. ред. О. С. Мельничук.— К., 1982.— Т. 1.— 631 с.
Лучик	— <i>Лучик В. В.</i> Іншомовні гідроніми Середнього Дніпро-Бузького межиріччя.— Кіровоград, 1999.— 104 с.
Мурзаев	— <i>Мурзаев Э. М.</i> Словарь народных географических терминов.— М., 1984.— 653 с.
Отин	— <i>Отин Е. С.</i> Топонимия приазовских греков (историко-этимологический словарь географических названий).— Донецк ; Мариуполь, 2000.— 195 с.
Радлов	— <i>Радлов В. В.</i> Опыт словаря тюркских наречий.— СПб., 1893.— Т. 1. Ч. 1.— 967 с.
СГУ	— Словник гідронімів України.— К., 1979.— 780 с.
Севортян	— <i>Севортян Э. В.</i> Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы).— М., 1974.— 767 с.
Севортян 1980	— <i>Севортян Э. В.</i> Этимологический словарь тюркских языков (Общетюркские и межтюркские основы на буквы «В», «Г», «Д»).— М., 1980.— 395 с.
Фасмер 1	— <i>Фасмер М.</i> Этимологический словарь русского языка : В 4 т. / Пер. с нем. и доп. О. Н. Трубачева.— 2-е изд., стереотип.— М., 1986.— Т. 1.— 576 с.
Чучка	— <i>Чучка П.</i> Прізвища закарпатських українців : Историко-етимолог. словник.— Л., 2005.— 702 с.
Noveanu	— <i>Noveanu E. P.</i> Dicționar român-rus / rus-român.— Chișinău, 1991.— 409 p.

V. V. LUCHYK

SKETCHES FROM THE «CONCISE ETYMOLOGICAL DICTIONARY OF UKRAINE'S TOPONYMS»

Ukrainian onomastics needs fundamental etymological dictionaries of various proper lexis classes. However, it is a distant prospect's affair even for academic institutes that's why it is expediently to create author's scientific dictionaries of the appropriate type for satisfying the scientists', educational workers' and common readers' needs. The «Short etymological dictionary of Ukraine's toponyms» will be an edition of the mentioned type. Substantiation of the dictionary and its beginning part are given in the article.

Key words: etymology, dictionary, etymological, toponym, origin, appellative, proper name.

⁴⁶ Бушаков В. А. Знач. праця.— С. 83; Никонов В. А. Знач. праця.— С. 37.

⁴⁷ Никонов В. А. Знач. праця.— С. 37.